

Bíblies en català no cremades per la Inquisició espanyola

per Jaume Riera i Sans

El nostre bagatge de coneixements, com tot allò que els humans arrosseguem, tendeix a anquilosar-se. La frescor de les narracions històriques quan es formulen per primera vegada, aviat es marceix. Rodolant per llibres de divulgació, molts continguts informatius es converteixen en tòpics, deixen de reflectir la realitat, i acaben tergiversant-la. Convé, doncs, quan l'ocasió s'hi presta, revisar els tòpics; treure'ls el rovell; afinar-los, si més no.

Posant-ho en pràctica, revisarem ara el tòpic de la crema de bíblies catalanes per part de la Inquisició. Deixat anar sense nota a peu de pàgina, un enunciat com ara «La cremadissa de bíblies era un acte que els inquisidors repetien solemnement, de tant en tant»,¹ pot pecar de judici temerari, per no dir calúmnia. Si no es disposa d'una relació fiable del nombre de cremes —cosa que fins avui, pel que sabem, no s'ha fet—, les frases d'aquest tipus resten sota sospita. Es veu massa que reproduïxen un tòpic incontrolat.

No pretenem fer dubtar del fet, prou ben provat, que els inquisidors espanyols tenien per herètiques les bíblies en vulgar i ordenaren cremar-ne juntament amb llibres en hebreu. El que intentem, deixondint la mandra mental, és determinar els límits d'aquesta dada històrica i els motius concrets que s'hi esgrimiren.

Ho farem al fil de la cronologia, enumerant tot simplement els decrets de cremes i el nombre de cremes efectives. Alhora, destacarem les dades que contradiuen o

¹ Jordi VENTURA, *La Bíblia valenciana. Recuperació de la història d'un incunable en català*, Barcelona: Curial 1993, p. 87.

Bíbliques en català no cremades per la Inquisició espanyola

obliguen a matisar el tòpic enunciat. Veurem que la crema de bíbliques en vulgar tenia precedents quan els inquisidors espanyols s'hi posaren; aclarirem que l'heretgia judaïtzant no fou l'únic motiu que feia tenir per suspectes les bíbliques en vulgar i les bíbliques en hebreu; i en darrer terme, d'acord amb el títol d'aquest treball, demostrarem materialment que els inquisidors espanyols no van cremar tots els llibres bíblics en català que segrestaren.

El decret de crema més antic

Les cremes de textos bíblics en català, efectivament, s'iniciaren molt abans que els inquisidors espanyols entressin en escena. Dos segles abans de néixer fra Tomàs de Torquemada, el rei Jaume I ordenà que ningú guardés llibres de l'Antic i del Nou Testament en romanç, i si algú en posseïa, en el termini de vuit dies els lliurés als bisbes per cremar-los; altrament, fos clergue o laic, el declarava suspecte d'heretgia fins que es justificués.

No fou un decret amagat. El firmaren i avalaren nombrosos prelats, i es publicà en una cort catalana reunida a Tarragona, el 7 de febrer de 1235. Ignorem les repercussions que la llei va tenir, d'immediat, en cremes d'exemplars. No n'hi ha constància, però no és prudent excloure-les.

El context que provocà aquesta disposició reial ha fet vessar molta tinta als erudits. No ens hi entretindrem. Ens basta observar, per al nostre objecte d'ara, que ordenava procedir a cremar tots els llibres bíblics en vulgar existents, i no estigué motivada per cap heretgia judaïtzant, desconeguda en aquella època.

Un altre element que convé d'assenyalar, és que el decret del rei Jaume, dictat en una cort general a ciència i consciència dels prelats de la província eclesiàstica, passà a formar part de les constitucions del principat de Catalunya.² Aviat esdevingué ineficaç, lletra mig morta, si es vol, però vàlida com a llei general, fins al segle XVIII. Era impossible oblidar-la. Tots els advocats i juriconsults la coneixien i estudiaven. Per dir-ho gràficament, hi topaven cada vegada que obrien la compilació de constitucions catalanes. La trobaven a la primera pàgina. Un graduat universitari de mitjan segle XV —ho veurem tot seguit— lamentava que no s'apliqués. Tenia raó. Per què es fan les lleis, sinó perquè es compleixin?

² *Constitutions y altres drets de Cathalunya [...]*, Barcelona, Joan Pau Martí i Joseph Llopis estampers, 1704, Llibre primer, títol I, cap. II, p. 7. N'hi ha còpies que l'atribueixen als anys 1233 i 1234, i algú ha cregut que era en un concili. Fou en una cort catalana del 7 de febrer de 1235 (o 1234 de l'Encarnació).

Una crema a la ciutat de València (1447)

Malgrat el decret reial, i en contra del seu tenor, es traduïren bíbliques íntegres, salteris, nous testaments i evangelis. Passaren molts anys, segles, sense que s'alcessin veus, d'inquisidors o de prelats, incriminant les versions bíbliques en vulgar.

La nòmina d'inquisidors dels segles XIII, XIV i XV és extensa. La gran majoria eren frares dominicans. Actuaven al seu aire. Se'n troben de tarannà molt variat: més o menys sensats, més o menys paranoics ensumant heretgies on no n'hi havia, més o menys cobejosos de treure diners, i més o menys inflexibles envers els heretges i les seves doctrines. No foren gaires els qui, sense escrúpols, enviaren a la foguera homes i dones pertinaços a sostenir creences conceptuades herètiques. Les cremes de llibres desviats de la doctrina ortodoxa tampoc no foren nombroses. Parlant de memòria, podem citar-ne un parell. L'octubre de 1369, el bisbe de Barcelona i l'inquisidor general fra Nicolau Eimeric ordenaren cremar, a la porta de la Seu, un opuscle escrit per Bartomeu Genovès, natural de Menorca, sobre l'adveniment de l'Anticrist.³ El desembre de 1432, a la plaça de la Llotja de Perpinyà, foren cremats «diversos llibres» per ordre de l'inquisidor local, fra Pere Solà, mestre en Sagrada Pàgina, dominicà.⁴ Aquests llibres probablement tractaven de nigromància.

Ens cal arribar a mitjan segle XV per documentar una crema efectiva de llibres bíblics en romanç. No fou ordenada per cap inquisidor, com proclama el tòpic. Fou ordenada per una comissió d'experts presidida pel vicari general de València, estant absent el bisbe titular. Era l'any 1447, trenta anys abans de la butlla pontifícia que posà llum verd a la creació de la Inquisició castellana. Remarquem-ho, doncs: el tòpic de l'inquisidor encenent fogueres per cremar bíbliques en vulgar no es complí en la primera que ens consta. Fou una autoritat episcopal delegada.

Un dietari coetani reporta la notícia, referida al dia 21 de gener de 1447. Diu que a la plaça de la Seu de València, damunt unes graelles, posant foc a sota, foren cremades vint «bíbliques falses», entre les quals «n'hi havia moltes belles e de gran vàlua, que Víbria [sic] hi avia que valia 1.500 florins.» La crema estigué precedida d'un sermó pronunciat per misser Galderic de Soler, canonge, que si aleshores no era vicari general, ho havia estat.⁵

³ Ho explica una carta dels consellers de Barcelona al rei Pere Terç, publicada al *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 38 (1979-1982), p. 314-315.

⁴ ACA, Reial Patrimoni, Mestre racional, vol. 80, fol. 183v. Dos anys abans, fra Per Solà firmava àpoca de 20 florins al procurador reial, procedents dels béns del difunt Pere Domènec, teixidor, dessoterrat i cremats els seus ossos per heretge: *Annales du Midi* 4 (1892), p. 538-539.

⁵ Melcior MIRALLES, *Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, edició a cura de Mateu Rodrigo Lizondo, València, Universitat de València, 2011, p. 225.

El dietarista no devia veure de prop els volums que es cremaren. Es refià del dir de la gent. Desorbita el valor monetari que assigna a algun d'aquells exemplars. No és creïble que, ja posats damunt les graelles, portessin tancadors de plata, platon, esmalts i incrustacions de pedres precioses a les cobertes, que era el material que feia disparar els preus dels llibres de luxe. Ja era molt, per un llibre gruixut ben copiat i il·luminat, que se'n paguessin 200 florins. Fra Francesc Eiximenis persuadia l'infant Martí que la còpia del seu voluminós *Dotzè del Crestià* no en costaria més de cent.⁶ Una Bíblia en vulgar, escrita en pergamí, «capletrada en moltes parts d'aur e d'asur e de diverses colors, ab alguns senyals en lo principi de aquella, de les armes de Sant Johan e del mestre de Rodes», que havia pertangut a Juan Fernández de Heredia, mestre de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, l'any 1433 fou desempenyorada, per ordre del rei Alfons IV, pagant-ne cent florins.⁷

Els exemplars que es cremaren tampoc no eren bíbliches íntegres, ni falses, ni vint. Per documentació plenament fidedigna, sabem que eren vuit o nou exemplars de l'Antic Testament traduït de l'hebreu al vulgar. El canonge, en el seu sermó, les devia titllar de falses, com consigna el dietarista, però l'única falsedat que tenien —si es pot dir així— era divergir de la versió llatina atribuïda a sant Jeroni.

Datada el 15 de setembre de l'any següent, 1448, s'ha conservat còpia d'una documentació molt detallada sobre tot l'afer, tramesa al bisbe de València, Alfons de Borja, aleshores cardenal i resident a la cúria romana. Consta d'una carta i d'un informe adjunt. La carta no està firmada, però l'autoritat amb què parla i la submissió personal al bisbe, revelen que era un vicari general. Com que n'actuaven més d'un alhora, és massa arriscat proposar ara un nom.⁸

La carta conta les gestions fetes fins aleshores, conduïdes personalment pel seu autor, amb el propòsit de destruir, no solament qualsevol traducció bíblica en vulgar, tant de l'hebreu com del llatí, sinó també els textos hebreus de l'Antic Testament.

L'ús herètic que els descendents dels conversos jueus feien de l'Antic Testament, era solament una de les motivacions destructores, i no estava pas al primer pla. La títoria del vicari general no s'aturava en les doctrines herètiques que es basaven en versions esbiaixades de la Sagrada Escripura, fossin del llatí o de l'hebreu. Anava més a fons.

⁶ *Francesc Eiximenis i la casa reial. Diplomataris 1373-1409*, edició a cura de Jaume Riera i Sans, amb la col·laboració de Jaume Torró Torrent, Girona, Institut de Llengua i Cultura catalanes, Universitat de Girona, 2010, p. 31.

⁷ C. DOUAI, *La Bible en catalan de Jean Fernández de Heredia*, París 1886.

⁸ La documentació fou publicada per Klaus REINHARDT, «Hebräische und spanische Bibeln auf dem Scheiterhaufen der Inquisition. Texte zur Geschichte der Bibelzensur in Valencia um 1450», *Historisches Jahrbuch* 101 (1983), pp. 1-37. L'any i la qualitat de l'autor es dedueixen de l'anàlisi interna. El prof. Reinhardt atribuïa la crema a la Inquisició. No advertí que no hi surt mencionat cap inquisidor d'ofici. Fins a tant arriba a dominar la força dels tòpics.

Apuntava contra el text hebreu en ús entre els jueus, i contra qualsevol text bíblic que no fos la versió llatina autoritzada per l'ús de l'Església (occidental). Els jutjava tots deturpats, precisament, perquè no concordaven amb la versió llatina atribuïda a sant Jeroni.

Quan el vicari general va datar i trametre la memòria, el 15 de setembre de 1448, la crema de vuit o nou exemplars de l'Antic Testament traduït de l'hebreu ja era aigua passada. Sobre ella es limita a consignar que, per glòria de Déu, exaltació de la fe cristiana, i honor del cardenal-bisbe, destinatari de la carta i de l'informe, després de madura deliberació de gairebé tots els mestres en teologia de la ciutat, canonges i doctors en tots dos drets, reunits a la sala capitular de la Seu, reputant aquells exemplars corruptes, falsos, desviats de l'original autèntic, i per tant herètics, foren lliurats a les flames, a la plaça de la Seu, amb assistència de multitud de poble i un sermó (potser seu).

No explica com havia aconseguit que els posseïdors dels exemplars cremats els hi lliuressin. Devien ser descendents de conversos jueus. Al seu moment, el cardenal-bisbe ja en devia haver estat posat al corrent. Queda clar que, en virtut de l'autoritat delegada que tenia, havia fet publicar un edicte segrestant tots els exemplars bíblics que posseïen els fidels de la ciutat de València, i potser també del bisbat, tant en vulgar com en hebreu. Calculem que s'escaigué dins l'any 1445. De les bíbliches en llatí no se'n feia cap qüestió.

Els exemplars recollits foren repartits en tres grups, d'acord amb la seva naturalesa: per l'un cantó, els Antics Testaments traduïts de l'hebreu al romanç, que eren pocs en nombre; per l'altre, les bíbliches traduïdes del llatí al romanç, que eren moltíssimes; i un tercer lot amb els còdexs hebreus de l'Antic Testament.

L'examen de l'ortodòxia dels exemplars recollits començà pel grup més fàcil de tractar. Eren les versions de l'Antic Testament fetes directament de l'hebreu al romanç. Els passatges que discrepaven de la versió llatina aviat estigueren controlats, i no calgué gaires discursos ni al·legacions per dictaminar una condemna formal. Els vuit o nou exemplars recollits foren cremats solemnement el 21 de gener de 1447. No se'n parlà més.

El dictamen sobre el grau d'heretgia de les versions de la Bíblia llatina al romanç no es presentava tan fàcil, i encara menys l'examen dels exemplars hebreus, idioma al qual solament uns pocs tenien accés.

El vicari general reconeix que la majoria dels exemplars de les versions fetes a partir del llatí pertanyien a nobles, cavallers i gent d'alt estament del regne. Mostra admiració per la gran quantitat que n'havia recollit (*in magna multitudine*, diu). Opina que caldria considerar en vigor la constitució de Jaume I, del 7 de febrer de 1235, que ordenava, tant als clergues com als laics, lliurar als bisbes, sota pena de ser declarats heretges, les versions en vulgar de l'Antic i del Nou Testament, per cremar-les. La-

menta que la constitució reial no s'apliqui a Catalunya, on fou dictada, ni al regne de València, per incúria o negligència dels prelats.

No dissimula gens que tals exemplars de versions bíbliques haurien d'anar igualment al foc, però no gosa fer-ho, ni gosa denunciar els seus posseïdors com a suspects d'heretgia, pel trasbals social que provocaria. Advertint, doncs, que els seus posseïdors començaven a mostrar-se intranquils per la triga en la devolució dels exemplars segrestats, decidí passar a la crema de les traduccions de l'hebreu, certament herètiques, posposant l'examen i discussió de les traduccions del llatí; temia que això impediria la crema del que era més urgent. Confia que es podrà obtenir un breu pontifici, o un decret del mateix cardenal-bisbe, per procedir a dictaminar-hi amb fermesa; perquè, repeteix, gairebé tots els laics de l'estament superior del regne en posseeixen. Ordenà, per tant, restituir els exemplars segrestats als seus posseïdors, esperant que es presentaria una ocasió més favorable. Fet això, restava decidir la sort del tercer lot d'exemplars recollits, els còdexs bíblics en hebreu.

L'autor de la relació té molt clar que la nota d'herètiques de les versions fetes de l'hebreu afecta igualment els còdexs originals, i voldria condemnar-los tots al foc. Tan herètics són els uns com els altres, perquè expressen les mateixes desviacions en llenguatges diferents. Vet ací, però, que quan plantejà aquesta qüestió a la primera junta d'experts, probablement molt d'hora de l'any 1446, un dels convocats s'alçà i proposà aparcar el tema. «Déu el perdoni», diu el vicari general, perquè ja s'hauria pogut enllestir, aleshores, la crema dels còdexs hebreus, juntament amb les seves versions, perquè la majoria dels presents a la reunió hi estava d'acord.

La via per aconseguir una condemna formal dels còdexs hebreus es presentava àrdua. Alguns dels seus posseïdors potser eren jueus, que depenien de la jurisdicció reial; però la majoria eren conversos de jueu, neòfits, com en diu ell. Era obligat implicar-hi l'autoritat del rei Joan de Navarra, lloctinent del seu germà, el rei Alfons IV; amb molt poques garanties d'èxit, perquè la camarilla que l'envoltava eren neòfits, precisament, i en especial el seu tresorer, Lluís de la Cavalleria.

El lloctinent reial sojornà a València entre març i juliol de 1446. Demanada audiència per exposar-li l'afer, convocà una reunió extraordinària dels vicaris generals, mestres en teologia, doctors en tots dos drets i altres homes entesos. Diu el relator que ell hi exposà el tema per delegació dels convocats. Com a bon polític, el lloctinent respongué que havia quedat molt complagut de la unanimitat del parer que s'havia manifestat, però calia examinar-ho amb més profunditat. Amb aquest intent, nomenà una comissió especial de vuit persones. El relator creu que aquesta decisió dilatòria era un ardit dels neòfits, que qualifica de cecs pertinaxos. Pensa que especulaven amb la possibilitat que la comissió, com que no en trauria cap profit material, no hi avançaria gens.

Reunida la comissió dels vuit, el determini que prengueren fou examinar amb detenció els passatges doctrinals on el text hebreu discordava de la versió llatina, i apun-

tar-los. L'examen prengué temps, naturalment, però ja era fet quan el vicari general redacta la carta i tramet al bisbe una còpia del seu examen. A punt de partir el rei cap a Saragossa, els neòfits, i en concret el tresorer Lluís de la Cavalleria, el convenceren de trametre un porter de la cort als comissionats ordenant-los restituir els còdexs hebreus als seus posseïdors; amb la condició que, dins el termini de sis mesos se n'haguessin després, regalant-los o venent-los a jueus, sota pena eclesiàstica d'excomunió, i pena reial de mil florins.

El relator i els altres set comissionats prengueren l'ordre de devolució com un cas de consciència. Procuraren dilatar-la, però els arribaren veus que, si no feien de grat la devolució dels còdexs, el lloctinent reial els els prendria per la força. Reunits els comissionats, deliberaren destacar-ne dos que parlamentessin amb el rei de Navarra.

Li exposaren que aquells còdexs eren herètics i no es podien restituir sense ofensa de Déu, lesió de les seves consciències, i escàndol públic. Hi havia perill d'heretgia, i seria absurd que l'Església l'afavorís. De sotamà, donaren entenent als oficials de la cort que es tractava d'un afer eclesiàstic, no pas laic; que l'autoritat del rei hi havia estat implicada com a auxiliar, no pas com a jutge, i que podia usar-hi la força, si gosava, però de grat, ells mai no restituïrien els còdexs hebreus segrestats.

Guiant-se novament pel seu tacte polític, el rei Joan de Navarra es féu enrere de la seva decisió, i proposà que li prestessin un exemplar d'aquells. Se l'enduria a Saragossa, el faria examinar per entesos en hebreu, i en tornarien a parlar quan regressés a València.

El rei Joan no regressà a València fins al novembre de 1448, dos mesos després de la data de la relació del vicari general al seu superior. No tenim una informació clara sobre les trifulgues que se'n seguiren quan el rei regressà. Els còdexs hebreus continuaren segrestats en poder del vicari general. Un document dos anys i mig posterior ens assabenta que la tensió per la seva devolució continuà i esclatà: els oficials reials de València usaren de la força per endur-se'ls de la residència del vicari general, i una nit trencaren la presó episcopal enduent-se'n un convers jueu que hi estava detingut per blasfèmia contra Jesucrist.

La notícia dels tropells voltà per les instàncies més altes. El vicari general els denuncià al cardenal-bisbe; el cardenal-bisbe ho comunicà al papa Nicolau V, i el papa en protestà al rei Alfons IV, que residia a Nàpols. El dia 4 de novembre de 1451, el rei Alfons escrivia al papa assegurant-li que faria justícia en l'afer.⁹ Remarca expressament que el vicari general retenia aquelles bíbliques amb la intenció de cremar-les com a falsificades per neòfits i jueus (*comburare vellet Biblias aliquas a neophitis judeisque falsificatas et corruptas*).

⁹ Carta publicada al *Diplomatari Borja 4. Documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (1444-1458)*, València: Edicions 3i4 2007, núm. 106.

Bíbliches en català no cremades per la Inquisició espanyola

Ignorem si els anys següents es va procedir, a València, a la crema d'aquells còdexs hebreus o, potser, de més bíbliches en vulgar. La manca de notícies indueix a pensar que la tírria particular del vicari general dels anys 1445-1451 no era compartida per altres autoritats. Més tard tindria imitadors, però si aquell inconegut no l'hagués promogut, la crema de 1447 segurament no s'hauria produït. Sigui com sigui, l'episodi desmunta a bastament el tòpic que pretén que la crema de bíbliches fou obra exclusiva de la Inquisició, i únicament per raó de l'heretgia judaïtzant.

Els segrests i destruccions dictats pels inquisidors locals (1482-1490)

Continuem la història de les cremes. Tornem a repetir que els inquisidors del segle xv, concretament fins a l'any 1482, no se significaren gens en la persecució de versions bíbliches. Al contrari. La Bíblia valenciana fou impresa, entre 1477 i 1478, sense problemes amb la jerarquia. El vicari general d'aleshores hi donà el seu consentiment. Fou examinada i avalada, pràcticament de cap a cap, per l'inquisidor fra Jaume Borrell, mestre en teologia i dominicà, que cobrà per la feina; i en part pel bisbe auxiliar Jaume Peres, de l'orde dels agustins. La iniciativa de l'estampació, i la responsabilitat de portar-la a terme foren assumides —*naturalment*, diríem— per descendents de conversos jueus.

Oficialment se n'imprimiren sis-cents exemplars. La companyia d'alemanys que hi havia invertit capital es preocupà per expedir-ne tot seguit als llibreters, i aquests per col·locar-ne al públic lector dels països catalans. A la mateixa ciutat de València, el març de 1479 ja n'apareix un exemplar a l'inventari dels béns d'un cavaller: «Bíblia de forma major, en pla, en lengua valenciana, de empremta, en paper».¹⁰ A Barcelona en figura un exemplar, el febrer de 1482, entre els béns d'un apotecari: «un llibre apellat la Bíblia, en romanç, de stampa, de forma major».¹¹ A Mallorca, la primera menció clara que se n'ha trobat és de l'any 1491, a l'inventari dels béns d'un notari: «una Bíblia en paper, en vulgar, escrita de stampa».¹² A mitjan any 1482, l'expedició dels exemplars romanents al magatzem de la companyia s'aturà en sec, per les raons que tot seguit exposarem.

¹⁰ Josep SANCHIS SIVERA, *Estudis d'història cultural*, edició, introducció, bibliografia i notes a cura de Mateu Rodrigo Lizondo, València-Barcelona: Institut interuniversitari de Filologia valenciana - Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1999, pp. 96-97.

¹¹ José María MADURELL MARIMÓN - Jorge RUBIÓ Y BALAGUER, *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*, Barcelona: Gremio de editores y libreros y de maestros impresores 1955, p. 25.

¹² J. N. HILLGARTH, *Readers and books in Majorca. 1229-1550*, vol. II, París: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique 1991, p. 553.

Per una fatal coincidència, l'estampació de la Bíblia es completà el mateix any que es posaven els fonaments d'una Inquisició castellana, la que esdevindria més tard espanyola, destinada a extirpar l'heretgia judaïtzant.

El punt de partida de la nova institució fou una butlla del papa Sixt IV, del primer de novembre de 1478. Amb ella donava facultat als reis Ferrando i Isabel per nomenar fins a tres eclesiàstics, mestres en teologia o doctors en dret canònic, majors de quaranta anys, de la seva elecció, que es dediquessin a extirpar heretgies de mals cristians, volent dir els judaïtzants, en tots els seus dominis.¹³ Els dominis a què es referia eren els de la Corona de Castella i Lleó. Encara vivia Joan II, rei d'Aragó i comte de Barcelona, mort el 19 de gener de 1479.

La clau per a l'eficàcia que els monarques pretenien era escollir ells els inquisidors. Com que el mestre de l'orde dels dominicans hi tenia drets adquirits, per no enfrontar-s'hi, designaren dos frares d'aquest orde. Era el 27 de setembre de 1480.¹⁴ El gener de 1481 començaren a actuar a l'arquebisbat de Sevilla.

El rigor dels seus procediments provocà molt d'enrenou i alarma. Sentint-se injustament perseguits, els conversos andalusos feren recurs a la Santa Seu. Foren escoltats, i el mateix papa Sixt IV, amb una butlla del 29 de gener de l'any següent, 1482, hi posà remei. Refusà que els monarques nomenessin més inquisidors especials. Per als territoris de la Corona d'Aragó, que aleshores ja senyorejaven, reservà els nomenaments al mestre general de l'orde dels dominicans.¹⁵ Per als regnes de Castella i Lleó, amb una butlla de l'onze de febrer de 1482, ell mateix designà vuit frares dominicans. Un dels vuit inquisidors es deia Tomàs de Torquemada.¹⁶

Els monarques veien urgent estendre la persecució dels judaïtzants als dominis de la Corona d'Aragó. La tasca començada a l'arquebisbat de Sevilla no es podia deixar de la mà. Un mes abans de la butlla que els vetava nomenar més inquisidors, estant tots dos a València, expediren el nomenament d'inquisidors especials en favor de fra Joan Cristòfol Gualbes i fra Joan Orts, dominicans i mestres en teologia. Porta la data del 28 de desembre de 1481.¹⁷

¹³ Butlla publicada, en original llatí i traducció castellana, per Gonzalo MARTÍNEZ DÍEZ, *Bulario de la Inquisición española (hasta la muerte de Fernando el Católico)*, Madrid: Editorial Complutense 1998, pp. 74-79.

¹⁴ Nomenament publicat per MARTÍNEZ DÍEZ, *Bulario...*, p. 80-83. Anteriorment ho havia estat per Miguel JIMÉNEZ MONTESERÍN, *Introducción a la Inquisición española*, Madrid: Editora Nacional 1980, pp. 50-62. El nomenament inclou la butlla del primer de novembre de 1478.

¹⁵ Butlla publicada, en original llatí i traducció castellana, per MARTÍNEZ DÍEZ, *Bulario...*, pp. 88-91.

¹⁶ Butlla publicada, en original llatí i traducció castellana, per MARTÍNEZ DÍEZ, *Bulario...*, pp. 92-95.

¹⁷ Nomenament reial publicat als *Documentos sobre relaciones internacionales de los Reyes Católicos*, edició preparada por Antonio de la Torre, vol. 1, 1479-1483, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas - Patronato Menéndez y Pelayo 1949, pp. 204-206.

Bíblies en català no cremades per la Inquisició espanyola

La redacció del nomenament és deliberadament confusa. Els reis diuen fer-lo per pròpia autoritat, donant a entendre que deriva de la butlla del primer de novembre de 1478, i la transcriuen. Però alhora diuen que confirmen un nomenament previ fet per fra Pere Jutglar, per indicació seva, com a comissari del mestre general de l'orde dels dominicans. El nomenament, doncs, no s'estén a la ciutat i regne de València, com seria lògic si fos únicament reial, sinó a tota la província dominicana d'Aragó.¹⁸

Un noticiari local de la ciutat de València expressa que el dia 6 de gener de 1482 els dos inquisidors començaren a actuar-hi.¹⁹ Fra Gualbes hi portà la veu cantant, amb molt rigor. Com havia ocorregut a Sevilla, els conversos feren recurs de queixa a la cort pontificia, pels abusos i arbitrietats de procediment, contraris al dret comú. Aconseguiren del papa la butlla del 29 de gener que reservava el nomenament d'inquisidors al mestre de l'orde dominicà. Es confiava que serien més benignes que els nomenats pels monarques.

El rigor i els abusos tanmateix continuaren. L'ambaixador dels consellers de Barcelona desplaçat a la cort, se'n feia ressò, des de Medina del Campo, en una carta del 13 de març. S'hi veia una persecució «contra los qui-s diuen conversos, processant-los de mal christians», i alguns fugien i cercaven refugi a Barcelona. Advertia el perill d'afavorir-los perquè, acabada la tasca a València, els inquisidors passarien segurament a Barcelona. Els mals cristians, «si n'hi ha», o els simplement sospitosos, també abandonarien la ciutat, amb gran detriment de l'economia.²⁰

Els abusos de fra Gualbes i fra Orts passaven de mida. Amb una butlla del 18 d'abril, els papa determinà que el delegat episcopal intervingués en totes les actuacions dels inquisidors, fins en els interrogatoris i l'admissió d'escrits de defensa dels acusats; havien de cursar les apel·lacions que els condemnats fessin a la Santa Seu; i els acusats de pràctiques contra la fe podien ser admesos a absolució sacramental, prescindint d'abjuració pública.²¹

La nova butlla desfeia els plans dels monarques en l'extermini social dels conversos jueus. Amb una carta del 13 de maig, el rei Ferrando s'indignava contra el papa.

¹⁸ Efectivament, el dia 2 de febrer, i encara el 5 de maig, fra Gualbes i fra Orts es titulaven inquisidors a tota la província dominicana d'Aragó: AHN, Inquisició, Lligall 545/1, núm. 5 i núm. 6.

¹⁹ «El 6 de gener de 1482 es posà el tribunal de la Santa Inquisició a València. Foren els primers inquisidors Joan Cristòfol de Galves i mestre Orts, frares predicadors i mestres en Sacra Teologia, i alguatzil mossèn Garcia d'Agramunt, cavaller». Notícia afegida per l'editor al *Libre de Memòries de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e regne de València (1308-1644)*, ab una introducció i notes per Salvador Carreres Zacarés, vol. II, València 1935, p. 675.

²⁰ Carta publicada a *Hispania* 67 (1957), pp. 57-60.

²¹ Butlla publicada, en text original i traducció castellana, per MARTÍNEZ DÍEZ, *Bulario...*, pp. 96-105. Anteriorment, el text llatí havia estat publicat per Henry Charles LEA, *Historia de la Inquisición española*, vol. I, Madrid: Fundación Universitaria Española 1983, pp. 845-849.

Deia estar meravellat que obligués els inquisidors a revelar la identitat dels testimonis (com era de dret comú), que concedís als neòfits la confessió i absolució sacramental, i que les sentències es poguessin apel·lar a la Santa Seu. S'admirava, encara més, que li hagués arribat la notícia (no confirmada) que, instat pels neòfits, hagués destituït fra Gualbes i fra Orts. No ho volia creure ni ho acceptava. Si era així, li exigia que revocqués la destitució, perquè ell sabia com s'havien de conduir aquests afers. No toleraria que es nomenessin inquisidors contra la seva voluntat.²²

La pressió dels reis a la cúria pontifícia, amb cartes personals, amb ambaixades, i mitjançant cardenals valedors, era molt forta. Amb data del 10 d'octubre de 1482, el papa suspengué la butlla del 18 d'abril que tant havia irritat el rei. Ho feia en forma sibil·lina, dient que la suspenia en quant fos contrària al dret comú, sense precisar.²³

Els punts centrals de la discòrdia eren els nomenaments reials d'inquisidors i les apel·lacions de les sentències a la Santa Seu. Les apel·lacions posaven en entredit la justícia de les sentències i impedièren portar a terme les confiscacions. Fra Gualbes serví de moneda de canvi en la transacció. El 25 de maig de 1483, cedint a les exigències del rei, el papa nomenà l'arquebisbe de Sevilla com a jutge de les apel·lacions en causes d'heretgia dels regnes de Castella i Lleó, tot pregant-li que aconseguís dels reis la destitució de fra Gualbes. El mateix dia, comunicava el nomenament de jutge d'apel·lacions als reis Ferrando i Isabel, perquè estiguessin contents, i alhora la destitució de fra Gualbes com a inquisidor. L'una cosa anava per l'altra. No s'estava de dir que fra Gualbes s'havia portat indignament (*impudenter et impie*), i mereixia un càstig greu (*dignus gravi supplicio*).²⁴

L'estiu d'aquell any 1483, la remoció de fra Gualbes ja era un fet. En una carta del 3 d'octubre al rei Ferrando, el papa es congratulava que hagués executat la seva remoció de l'ofici d'inquisidor que, torna a dir, exercia iniquament al regne de València. Li comunica que li ha prohibit de predicar i li ha ordenat que es presenti a la seva presència dins el termini de tres mesos. Li prega que faci executar igualment aquestes dues disposicions, i l'obligui a presentar-se, o bé el reclogui en un convent de Galícia fins que reconegui els seus errors i esmeni els mals costums. L'endemà ho comunicava al mateix interessat.²⁵ Deduïm, doncs, que les activitats de fra Gualbes cessaren entre juny i setembre de 1483. Havien durat un any i mig.

²² Carta publicada als *Documentos sobre relaciones internacionales...*, p. 216. També ho ha estat per MARTÍNEZ DÍEZ, *Bulario...*, pp. 850-851, i anteriorment per LEA, *Historia...*, I, pp. 850-851.

²³ Butlla publicada, en text original i traducció castellana, per MARTÍNEZ DÍEZ, *Bulario...*, pp. 114-115.

²⁴ Butlles publicades, en text original i en traducció castellana, per MARTÍNEZ DÍEZ, *Bulario...*, pp. 122-123 i 124-127.

²⁵ Butlles publicades, en text original i en traducció castellana, per MARTÍNEZ DÍEZ, *Bulario...*, pp. 154-155 i 156-157.

Tribunal de la Inquisició. Francisco Goya (1812-1819)

El papa encara cedí un punt més en les exigències del rei Ferrando. Amb una nova butlla del 17 d'octubre, nomenà fra Tomàs de Torquemada inquisidor als dominis de la Corona d'Aragó, amb facultat per delegar. Tanmateix li prohibia expressament que nomenés fra Gualbes, qualificant-lo de fill d'iniquitat (*iniquitatis filius*), a qui havia retirat les llicències per predicar.²⁶ El mestre general de l'orde de predicadors ja no interferiria més els nomenaments d'inquisidors. I el papa tampoc, mentre visqué Torquemada, inquisidor a tots els dominis reials per autoritat pontifícia.

La voluntat dels monarques de disposar d'un aparell inquisitorial propi era ferma des del principi. Sense que s'haguessin calmat els enrenous inicials, crearen una Junta de tres membres que s'ocupés dels afers relacionats amb la fe. Hi posaren al davant fra Tomàs de Torquemada, inquisidor als regnes de Castella i Lleó des de l'onze de febrer de 1482, i als territoris de la Corona d'Aragó des del 17 d'octubre de 1483. L'any següent, el 29 de novembre de 1484, una junta de tretze consellers reials, presidida per Torquemada, firmava unes instruccions molt detallades adreçades a tots els

²⁶ Butlla publicada, en text original i en traducció castellana, per MARTÍNEZ DíEZ, *Bulario...*, pp. 158-159.

seus delegats.²⁷ A partir d'aleshores, ja es pot parlar d'una nova Inquisició, espanyola, centralitzada, dòcil als dictats de la monarquia. Havia trigat sis anys a consolidar-se.

Fra Tomàs de Torquemada, prior del convent de Santa Cruz de Segòvia, gaudí tothora de la confiança dels reis Ferrando i Isabel, fins a la seva mort, l'any 1498. L'un i l'altre el nomenaren confessor. D'entre les proves d'afecte que li mostrà el rei Ferrando, n'hi ha una, ignorada pels seus biògrafs, que té molt d'interès: li concedí, graciosament, tots els llibres confiscats als condemnats per heretgia. La concessió consta per unes instruccions del rei al receptor dels béns confiscats: «tenemos fecha merced al devoto padre prior de Sancta Cruz de todos los libros de los hereges», i per un notament fet per l'oficina del mestre racional als comptes del mateix receptor.²⁸ Després de la seva mort, l'any 1506, el monarca destinà els llibres confiscats pel tribunal de València a la biblioteca del nou convent de jerònims de Santa Engràcia de Saragossa.²⁹

Malgrat els tòpics, la Inquisició no fou mai una institució autònoma o, més ben dit, els seus tribunals no actuaren mai autònomament. La majoria dels historiadors que l'han tractada ignoren que els inquisidors tingueren sempre la consideració d'auxiliars dels bisbes, tant els anteriors a 1478 com els posteriors. Vetllar per la integritat de la fe, extirpar heretgies, ha constituït sempre, dins l'Església, una funció episcopal. Els inquisidors espanyols es mostraren tothora prepotents i autosuficients detenint, empresonant i jutjant homes i dones suspectes o denunciats d'heretgia. Per fer detencions, presons i processos, s'emparaven en l'autoritat papal, dita apostòlica, de què estaven investits a través de l'inquisidor general que els havia nomenat; però aquesta autoritat no els permetia concloure, sols, cap causa. En les qüestions decisives, estaven obligats a actuar coordinadament amb l'autoritat episcopal. Tant és així, que qualsevol sentència que no estigués dictada i firmada juntament amb el bisbe o el seu representant, era invàlida.³⁰

Potser se sorprendrà algú d'assabentar-se, ara, que les sentències de la Inquisició espanyola, tant les de sotmetre els reus a turment com les definitives de condemna o absolució, foren dictades i firmades pels bisbes del lloc, o un representant seu, juntament amb els inquisidors. Era preceptiu que el bisbe o un delegat assistís a les votacions de les causes que formaven els inquisidors nomenats per l'inquisidor general. Els apologistes de la Inquisició han silenciats aquest *detall*, per no veure esquitxada la

²⁷ Aquestes primeres instruccions, i algunes de posteriors, foren publicades per JIMÉNEZ MONTESERÍN, *Introducción...*, pp. 83 i següents.

²⁸ J. Ángel SESMA MUÑOZ, *El establecimiento de la Inquisición en Aragón (1484-1486). Documentos para su estudio*, Saragossa: Institución Fernando el Católico 1987, p. 205. ACA, Reial Patrimoni, Mestre racional, vol. 802, fol. 135v.

²⁹ Document citat als *Estudis Universitaris Catalans* 28 (1974), p. 354.

³⁰ María del Camino FERNÁNDEZ GIMÉNEZ, *La sentencia inquisitorial*, Madrid: Editorial Complutense 2000, pp. 56-62.

jerarquia eclesiàstica en les crueltats de la Inquisició. D'esquitxada, la jerarquia n'està, i molt. En primer lloc, perquè pràcticament tots els inquisidors generals posteriors a Torquemada foren bisbes i arquebisbes. En segon lloc, perquè els bisbes titulars de les seus dels tribunals inquisitorials (Barcelona, València, Saragossa, Mallorca i els altres) són històricament responsables solidaris de totes, absolutament totes les sentències que s'hi dictaren. I en tercer lloc, perquè la Santa Seu tingué per bé premiar l'actuació d'inquisidors destacats promovent-los a l'episcopat. Gaspar Cervantes de Gaeta constitueix un cas paradigmàtic. Després d'haver exercit com a inquisidor als tribunals de Sevilla, Saragossa i Nàpols, fou preconitzat arquebisbe de Tarragona (1568-1575) i cardenal. Entre el escassíssims inquisidors catalans, el botifler Pere de Copons, després d'actuar al tribunal de Barcelona, fou promogut a la seu de Girona (1726-1728) i després traslladat a la de Tarragona (1729-1753).

Concretament, tornant a centrar-nos en el tema que ara estudiem, cal remarcar que totes les actuacions dels primers inquisidors espanyols al bisbat de València, dels anys 1482-1484, foren presidides per Macià Mercader, doctor en dret canònic i vicari general, tant en la publicació dels edictes de fe com als interrogatoris dels processats i, naturalment, en les sentències. No li calia un nomenament especial d'inquisidor. Complia un ofici propi. Fins i tot les sessions deliberatives tenien lloc al seu domicili.³¹

Coneixem alguns edictes de fe publicats per misser Mercader i pels inquisidors fra Gualbes i fra Orts, dins els primers mesos de la seva actuació, l'any 1482. Són edictes de gràcia, que conviden els judaïtzants a presentar-s'hi i confessar els seus delictes en la fe. No mencionen bíbliques. Tanmateix era clar a tothom que els descendents dels conversos jueus alimentaven la seva espiritualitat amb la lectura i l'estudi de l'Antic Testament. Ells mateixos ho confessaven espontàniament, quan el tribunal els interrogava.³² Forçosament se'ls havia d'ordenar que lliuessin aquells llibres. D'altra banda, era notòria la difusió dels exemplars de la bíblia impresa a la ciutat quatre anys abans.

El fet és que consta documentalment que un edicte de mitjan any 1482 disposà el segrest de les bíbliques posseïdes per conversos valencians, i que foren lliurades a les flames. Lògicament, s'hi compregueren els exemplars encara no venuts de la que era acabada d'imprimir el 1478, en la qual havien intervingut conversos. Daniel Vives, denunciat d'haver-hi introduït correccions arbitràries, l'any següent fou empresonat i sofrí un dur interrogatori.³³ Per descomptat, el segrest no oblidaria ni deixaria incòlumes les bíbliques en hebreu que els conversos encara podien posseir eventualment.

³¹ L'acta d'una deliberació dels inquisidors i els seus assessors, del 17 de novembre de 1484, expressa haver-se reunit al domicili del vicari general, com es feia normalment (*ubi alias consilium dicti sacri officii Inquisitionis solitum est congregari*): AHN, Inquisició, Lligall 801, fol. 319v.

³² Dades documentades amplament per Ventura, *La Bíblia valenciana*, pp. 102-116.

³³ VENTURA, *La Bíblia valenciana*, pp. 15-37.

L'ordre de segrest i crema fou atribuïda a fra Gualbes. L'agost de 1482, el receptor dels béns d'un convers processat donà de baixa «una Bíblia escrita de empremta, per causa de l'edecte fet per mestre Gualbes, que manava que totes les Bíbliches en romanç [volent dir, les relacionades amb conversos] fossen cremades».³⁴ En aquell moment encara no ho havien estat. Ho serien el dia 7 de setembre, segons una nota cronística: «A VII de setembre dit any foren cremades moltes Bíbliches de mà e d'empremta, essent enquisidor mestre Christòfol Johan [*sic*] de Galbes, les que se cremaren davant la porta de la Seu».³⁵ El segrest i crema es troben confirmats anys més tard. Una dona conversa declarà al tribunal que el seu marit tenia i llegia «una Bíblia stampada en romanç, la qual Bíblia cremà mestre Galves ab les altres»; cosa que el marit corroborà, confessant que «mestre Galves me pres la dita Bíblia e cremà-la ensemps ab les altres».³⁶ Un tercer convers confessà al tribunal «que ha tengut en son poder una Bíblia scripta en ebraych gran temps, per quant sap legir ebraych, emperò ab licència de micer Marromà, *tunch* vicari general; la qual ell confessant posà en poder de mestre Galbes inquisidor».³⁷

La qualificació de «fill d'iniquitat» que Sixt IV va donar a fra Gualbes no devia ser per la crema de les bíbliches que nodrien heretgies, sinó per altres motius, probablement monetaris. En aquells primers temps de la implantació de la nova Inquisició als dominis de la Corona d'Aragó, l'any 1482 i següents, el seu exemple fou seguit per més inquisidors. L'any 1488, l'inquisidor Juan López de Cigales, destacat a la ciutat de Sogorb, va fer publicar-hi un edecte ordenant lliurar «libros de la Veya Ley, assí como Biblias romançadas e puestas en vulgar valenciano, e de otras lenguas, e otros libros e scripturas de sospechosa doctrina».³⁸ A Tortosa, les primeres actuacions inquisitorials són dels anys 1489-1490.³⁹ A Girona, el 13 de setembre de 1490, l'inquisidor Alonso Spina ordenà pagar 40 sous a fra Antoni Ros, dominicà, mestre en teologia, per dos sermons, «ço és a ssaber, lo sermó que-s féu lo dia de la publicació del hedicte de gràcia [...], e l'altre lo dia que-s publicaren los hedictes dels testimonis e dels béns dels conversos absents e fugitiu de la dita ciutat de Gerona, e de les Bíbliches».⁴⁰ Sempre són

³⁴ VENTURA, *La Bíblia valenciana*, p. 86.

³⁵ Nota publicada per Angelina GARCÍA, *Els Vives: una família de jueus valencians*, València: Eliseu Climent editor 1987, p. 142. No en dóna la referència arxivística.

³⁶ VENTURA, *La Bíblia valenciana*, p. 110.

³⁷ Jordi VENTURA I SUBIRATS, «El coneixement de l'hebreu entre els conversos valencians de la fi del segle XV», *Revista de Llengua i Dret* 20 (1993), pp. 7-104 (p. 13). No en dóna la signatura arxivística.

³⁸ AHN, Inquisició, Lligall 801/1, fol. 12.

³⁹ AHN, Inquisició, Lligall 5324, núm. 2. Aquest document, que consta de 40 folis, no fou tingut en compte per Roc SALVADÓ POY, «Els conversos tortosins i la Inquisició», *Recerca* 3 (1999), pp. 51-91.

⁴⁰ *Per a una història de la Girona jueva*, a cura de David Romano, vol. II, Girona: Ajuntament de Girona 1988, p. 699.

Bíbliques en català no cremades per la Inquisició espanyola

llibres religiosos en relació amb conversos. Vers el 1480, Nicolau Spindeler imprimia a Barcelona el Salteri de la Bíblia valenciana, sense cap problema, i Joan Roís de Corella, el 1490, encara gosava fer imprimir la seva versió, amb colofó localitzat a Venècia.

No consta que els llibres bíblics segrestats o manats lliurar a Sogorb i a Girona fossin cremats, com sabem que ho foren els primers a la ciutat de València. No és segur, per bé que és altament probable. Voluntat de retornar-los, certament que no n'hi havia. Tampoc no era necessari cremar-los públicament; hi ha més maneres de destruir-los. Algú assegura que «el públic havia vist, ben sovint, com alguns condemnats els cremaven amb els llibres que havien posseït».⁴¹ Pel que fa als judaïtzants de final del segle xv, l'afirmació manca de suport documental. El famós retaule de Pedro Berruguete, estrictament coetani, al·legòric de la Inquisició (mal titulat «Auto de fe»), no ho avala. Els dos heretges cremats no tenen llibres als peus.

Fra Alonso Spina fou el primer inquisidor espanyol destacat als bisbats de Barcelona, Tarragona i Girona. És moralment indubtable que va fer publicar, a les dues primeres ciutats, edictes similars als de Girona, segrestant les bíbliques i llibres d'oracions dels conversos. A Tarragona, devia ser el juliol de 1489.⁴² A Barcelona abans, dins l'any 1487. Investit de la qualitat de vicari *in spiritualibus* del bisbe, començà a actuar-hi a partir del 20 de juliol, quan les autoritats civils i eclesiàstiques juraren prestar-li suport. El 14 de desembre organitzà la primera processó de cinquanta conversos reconciliats i penitenciat, i el 25 de gener de l'any següent, la primera crema de quatre judaïtzants en persona i deu estàtues de fugitiu.⁴³

A la ciutat de Mallorca, el nou inquisidor, Sancho Marín, començà a instruir processos l'estiu de 1488. Dos anys més tard, els homes i dones conversos penitenciat eren dos-cents quaranta-nou, a més dels que havien estat cremats i condemnats a presó perpètua.⁴⁴ No han restat notícies de segrests de llibres, que bé devien fer-se.

Les instruccions de Torquemada, de 1484, disposaven que els judaïtzants que s'acollissin als edictes de gràcia havien de presentar per escrit, i en presència d'un notari, la confessió dels seus delictes, i encara que les instruccions no ho expressin,

⁴¹ VENTURA, *La Bíblia valenciana*, p. 88.

⁴² La seva actuació a Tarragona, el juliol de 1489 i el març-maig de 1490, consta als *Opúsculos inéditos del cronista catalán Pedro Miguel Carbonell [...]*, por D. Manuel de Bofarull y de Sartorio, tom 2, Barcelona, Imprenta del Archivo, 1865, pp. 35 i 39-40 («Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón», vol. 28).

⁴³ *Opúsculos inéditos...*, pp. 9-14.

⁴⁴ Els seus noms consten en una acta notarial del dia 25 d'octubre de 1490. Fou publicada per Gabriel LLOMPART, «Documentos sueltos sobre judíos y conversos de Mallorca (Siglos XIV y XV)», *Fontes Rerum Balearium* 2 (1978), pp. 181-199.

lliurar els llibres herètics que posseïen. Lògicament, alguns preferiren de llençar-los ells mateixos al foc.⁴⁵ D'altres, els amagaren.

L'any 1621, amb motiu d'unes obres en una casa del carrer de Tres Llits, de Barcelona, fou trobat aparedat un exemplar de l'Antic Testament. Era manuscrit, molt ben relligat. Al colofó constava que havia estat traduït del castellà al català i escrit de mà de Gabriel Gralla, l'any 1478, estant pres al castell de Tunís. Ell mateix, o els seus familiars, decidiren amagar-lo a l'arribada de l'inquisidor Spina, perquè la seva possessió els comprometia. Un altre convers resident a Barcelona, Bartomeu Rodrigues, amagà un *siddur* jueu traduït al català, uns quaderns amb oracions judaiques, i un llibre de notes particular. Aquests llibres foren trobats l'any 1848, també aparedats, en una casa del carrer de Sant Domingo, unificada aleshores amb la que té el núm. 15 del carrer del Call.⁴⁶ Els conversos devien tenir l'esperança de poder recuperar els llibres quan el furor persecutori cessés.

En resum, doncs, l'única crema local de llibres posseïts per conversos que consta, ordenada per inquisidors espanyols, és la de València, l'any 1482. A les ciutats de Sogorb, Lleida, Barcelona, Tarragona, Girona, Tortosa i Mallorca, entre 1484 i 1490, el segrest i la destrucció de llibres religiosos dels conversos es poden donar per segurs, i les cremes com a probables, però avui com avui, no consten. La crema indiscriminada de llibres bíblics i hebreus de l'any 1498 tingué un caràcter general. Postula una exposició a part.

La crema massiva (1498)

Un cop exiliats els jueus dels dominis dels reis Ferrando i Isabel (1492), el Consell Suprem de la Inquisició decidí esborrar qualsevol resta de judaisme, no solament doctrinal, sinó també cultural; i, per torna, les versions bíbliques en vulgar, tasca a la qual s'havien dedicat amb intensitat els conversos jueus del segle xv.

Amb data d'Àvila, el 7 de novembre de 1497, els inquisidors generals trameteren sengles provisions als seus delegats de Catalunya, València i Mallorca. Les provisions manaven «que luego, sin dilación, mandeys a todos los lugares dessa dicha Ynquisición», que els fidels els lliuressin tots els «libros escritos en ebrayco que tocan y son de la Ley de los judíos, e de medecina e cirugía e de otras ciencias e artes, e asimismo

⁴⁵ N'hi ha exemples, del regne de Castella, indicats a la revista *Sefarad* 29 (1969), p. 238; i vol. 34 (1974), p. 333.

⁴⁶ El significat d'aquestes troballes fou destacat per Jaume RIERA SANS, «Contribució a l'estudi del conflicte religiós dels conversos jueus (Segle xv)», dins *La Corona d'Aragona e il Mediterraneo: aspetti e problemi comuni da Alfonso il Magnanimo a Ferdinando il Catolico (1416-1516)*. IX Congresso di Storia della Corona d'Aragona. Napoli, 11-15 aprile 1973, vol. II: Comunicazioni, Nàpols: Società napoletana di Storia patria 1982, pp. 409-425 (pp. 414-416).

Bíbliches en català no cremades per la Inquisició espanyola

Brivias en romance». El motiu que indicaven era que de la possessió de tals llibres «se siguen daños e ynconvenientes, no solamente [a] aquellos que los dichos libros tienen, mas aún a otros que con ellos tuyesen o tienen amystad o conversación». Havien de posar un termini de quinze dies al lliurament obligat, sota pena de ser tinguts per suspectes en la fe, amb excomunió i confiscació de béns. El segrest havia de ser total: «syn que en ellos quede ni finque ninguno»; i la crema posterior també: «e asý tráydos e presentados ante vosotros los dichos libros e Brivias, vos mandamos que dentro de otros ocho días primeros siguientes [...], los mandeys quemar, e se quemem públicamente, so las dichas penas».⁴⁷

Fernando de Montemayor, inquisidor «en los comtats e bisbats» de Tarragona, Barcelona, Vic, Girona i Elna, el 14 de març de 1498 va publicar el seu edicte a la ciutat i bisbat de Barcelona. No deia que complís ordres rebudes. Feia veure que procedia de la seva iniciativa. L'edicte fou revestit de tanta autoritat i transcendència, que el consell municipal disposà que fos copiat en un llibre oficial.⁴⁸

Justificant la part dispositiva de l'edicte, el preàmbul anunciava el perill genèric d'errors i heretgies inherent a aquella literatura, sense res més; errors indubtablement imaginaris pel que fa als llibres hebreus de medicina i cirurgia. «Havem sabut —deia l'inquisidor—, e trobam e som stats informats com moltes persones cristianes de la dita ciutat, diòcesi e bisbat de Brachinona, tenen Blíbies e altres llibres, tant de medicina, cirurgia com de altres arts, en letra e lengua ebrayca scrits, e de dites Blíbies tenen scrites en tot o en part en la lengua vulgada, e en romanç transferides e trasladades, per la qual rahó se segueix o pot seguir moltes errós eretics e contra la sancta fe cathòlica e los sancts sacraments de la sancta mare Església».

Per consegüent, en virtut de santa obediència, manava als preveres que en un proper diumenge o festa, tant a la catedral com a cada església del bisbat, quan fos major el concurs de fidels, els amonestessin de part seva, no solament els posseïdors de tals llibres, sinó «totes persones que per qualsevol manera saben o han oït dir que qualsevol persones cristianes tenguen o possehesquen dels dits llibres en ebraich, e Blíbies en romans e en lengua vulgar scrites, que sots pena e sentència de ésser suspectes en la sancta fe cathòlica, e perdició e confiscació de tots sos béns a la cambra e fisch de nostre senyor Rey aplicadors, e sots pena e sentència de excomunicació major, dins spay de quinze dies après que les presents seran publicades [a les esglésies respectives]

⁴⁷ La provisió adreçada als delegats a la ciutat i regne de València fou publicada per José Enrique SERRANO Y MORALES, *Reseña histórica en forma de diccionario de las imprentas que han existido en Valencia*, València, Imprenta de F. Domenech, 1898-1899, p. 151. No hi ha motius per pensar que les altres dues fossin diferents.

⁴⁸ Fou copiat al *Diversorum secundus* de l'arxiu municipal. Traient-lo d'ací, fou publicat per [A. ELÍAS DE MOLINS], «Provisiones de la inquisidores apostólicos contra libros escritos en lengua hebraica», *Revista crítica de historia y literatura españolas, portuguesas e hispano-americanas* 4 (1899), pp. 426-429.

contínuament comptadós, totes aquelles persones qui tenen o possehexen los dits llibres o algú de ells, que aquells porten, possen e meten en mans e poder nostre; e totes aquelles persones que saben [etc.], que ho vinguen a denunciar e manifestar a nós dins lo dit termini, per regonèxer e examinar aquells, e altrament provahir als defaliments de aquells, e altrement, segons que per dret e justícia trobarem ésser fahedor».

L'edecte es devia imprimir, perquè estava previst que, al peu dels exemplars, el responsable de cada església havia de consignar el dia que havia publicat l'amonestació, i retornar l'exemplar, firmat, per a control de la publicació.

La intimidació fou efectiva. Un notari que havia autoritzat un inventari de béns set anys abans, advertí al marmessor que aquella herència contenia una Bíblia en vulgar, en pergamí, amb caplletres d'or, i tots dos anaren a lliurar-la als inquisidors, «qui aquella han cremada públicament a la plaça del Rey ab moltes altres».⁴⁹ En un altre document notarial, del gener de 1494, s'havien dipositat dos llibres bíblics com a penyora d'un préstec. Eren «una Blíbia en paper, en pla, d'estampa», i «un libre dels Avangelis en pla, cisternat de pergamí, scrit de ploma». Al protocol, la menció dels dos llibres fou ratllada, la penyora fou substituïda per una caldera gran, i s'indicà al marge que els llibres havien estat retirats «per ço com l'anquissidor féu crida que Blíbliches en pla e Avangelis se possasen en son poder».⁵⁰ A la contracoberta d'un llibre d'administració del Hospital general es troba consignat: «A xxiii de març de 1498 portí yo, Johan Calvet, a la Inquisició, tres pècies de llibres, ço és, un Saltiri en pla, e un Nicholau de Lira sobre lo Saltiri, e uns Evangelis en pla. Item a xxx del dit mes de març del any 1498 hi aportí dos llibres, ço és, un Gènesis e uns altres Evangelis en pla».⁵¹

L'edecte de l'inquisidor deixava en suspens la sort dels llibres que ordenava lliurar-li. Deia que els examinaria i hi aplicaria el que fos de dret i justícia. Prou sabia el que n'havia de fer. Al cap de tres setmanes de firmat l'edecte, el 7 d'abril, els llibres recollits foren cremats la plaça del Rei. Ho consigna el Dietari municipal: «Aquest dia, per manament del reverend senyor ... de Montemayor, inquisidor de la Sancta Inquisició, foren cremades en la plaça del Rey de la present ciutat les Bíbliches en pla e altres llibres en pla descendents de la Bíblia, los quals llibres foren en grandíssim nombre».⁵² El dietari no menciona que hi hagués llibres en hebreu entre els cremats,

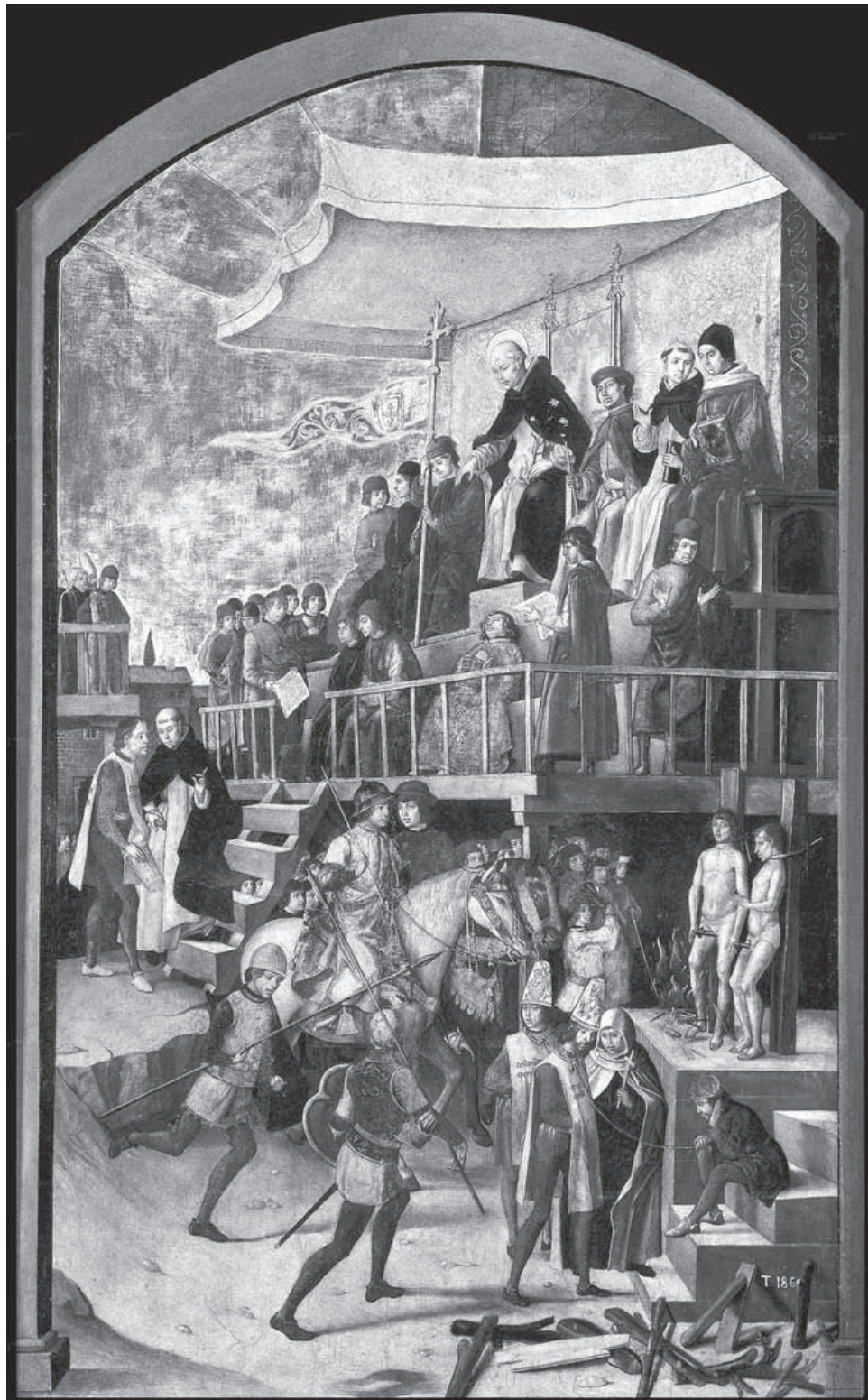
⁴⁹ MADURELL-RUBIÓ, *Documentos para la historia...*, p. 163. L'anotació del lliurament de la Bíblia és de mà del mateix notari, però afegida amb posterioritat a l'inventari, que és de juliol-agost de 1492. No és necessari deduir que el lliurament i crema siguin del mateix any 1492.

⁵⁰ Josep HERNANDO I DELGADO, «Notícies sobre la Bíblia en català i la Inquisición española en acabar el segle xv», *Arxiu de Textos Catalans Antics* 21 (2002), pp. 671-674. Dóna notícia d'un tercer document, també de 1494, sobre una «Blíbia en pla» lliurada en virtut de la crida.

⁵¹ Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Arxiu, AH 679. Nota comunicada per la investigadora Maria Toldrà.

⁵² *Manual de Novells ardits vulgarment apellat Dietari del antich Consell barcelonil*, vol. III (1478-1533), Barcelona, Impremta de Henrich y Companyia, 1894, p. 146.

Bíblies en català no cremades per la Inquisició espanyola

«Auto de fe», retaule al·legòric de la Inquisició. Pedro Berruguete (1475)

però no és estrany. A la ciutat no restaven judaïtzants que en posseïssin, i menys a la resta del bisbat.

Tampoc no en devien restar a Mallorca, on la Inquisició espanyola ja feia deu anys que havia estat introduïda. No tenim constància de la publicació de l'edecte ni de la crema corresponent, però sí una prova del zel amb què l'inquisidor complí l'ordre superior d'esborrar tot allò que recordés el judaisme. Va fer raure els versets de l'Èxode 20,2-17, escrits en hebreu, que havien servit per al jurament dels jueus, copiats doblement en un còdex legal. S'hi féu constar: «Assí ere continuat en ebraich lo jurament dels juheus, lo qual per manament del reverend inquisidor fou ras y abolit, digous que comptàvem cinch del mes de abril any mil cccc lxxxx vuyt».⁵³

A la ciutat de València, l'inquisidor Juan de Monesterio s'excedí. L'edecte que firmà el dia 10 de març de 1498, i publicà l'endemà a la Seu, tampoc no feia referència a l'ordre rebuda dels seus superiors. L'adreçava a totes les persones, eclesiàstiques i seglars que s'hi trobessin afectades. Pel seu compte, concretava i ampliava temeràriament la matèria llibrària que volia segrestar, sense dissimular gens que tenia la voluntat de cremar-la.

El preàmbul justificatiu és molt diferent de l'edecte publicat per l'inquisidor de Barcelona. Exposa que la Sagrada Escripura fou traduïda al llatí pel gloriós sant Jeroni, i la seva versió ha estat aprovada per l'Església, «a honor y alabança de la magestat divina que lo volgué axí perquè dispon totes les coses com convé a son servey e a la salvació de les ànimes dels cathòlics christians». «Aprés —continua—, molts, presumint més de lo que ls convenia, contra la doctrina del gloriós apòstol sent Pau [probable al·lusió a *Romans* 12,3], attentaren y han attentat de *sacar* e tresladar la dita Sagrada Escripura en pla y en nostra lengua moderna, en algunes parts de la qual alguns dels tals trasladadors han errat, y era difícil y casi impossible trasladar-la sens error, perquè los vocables y térmens de la lengua moderna en què fonch treta, segons la gramàtica, no basten per a compendre ni comprenen lo verdader seny ni sentència de la dita Sagrada Escripura; de lo qual se han seguit e segueixen molt grans inconvenients y danys en les ànimes dels cathòlics christians y en la religió christiana; y per experiència en nostre temps havem vist que molts hòmens lechs e ydiotes, legint per les tals escriptures, han caygut y cauen de cada dia en horror y en dupte de les coses de la fe y de altres que no les convé duptar; majorment alguns christians novells y decendents de linage de jueus que, per la affectió que a les coses de sos passats tenían, legint les ystòries y coses de Moysès y de la Ley vella, han caygut y cahuen en lo dit horror y

⁵³ Arxiu del Regne de Mallorca, Còdex núm. 13, fol. 84 i 130v (antics lxxxxxi i cxxxvii). Transcripció comunicada per Antoni Mut, antic director de l'Arxiu. Ja havia estat donada a conèixer per Antonio PONS, *Los judios del Reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*, vol. I, Palma de Mallorca: Miguel Font editor 1984, pp. 128-129.

dupte de la fe. Y lo que peor és, molts heretjes han continuat per elles los horrors y heretgies, perquè sos pares y mals mestres falsificaren les dites escriptures, y especialment del salmista, y en molts y diversos llocs y passos, e senyaladament ahonsevulla que lo salmista y la Sagrada Escripura s'entena de Jhesuchrist nostre redemptor, llevaren a Jhesuchrist y posaren Davit o altres de la Ley vella, falsificant lo seny e enteniment verdader de la Sagrada Escripura, lo qual és estat y és en gran perill e detriment de les ànimes dels cathòlics christians, com dit és».

En conseqüència, l'inquisidor deia haver pres el determini de fer «portar devant nós tots los libres de jueus escrits en ebraych, e totes les Bríbies y Saltiris que estiguesen trets y tresladats en la dita lengua moderna, y altres qualsevol libres en què estiguen salms de Saltiri en pla, y també Alcorans y qualsevol altres libres de moros en pla; y portats que fosen, los manàsem *quemar*». Ho repetia més endavant: ordenava lliurar-li «tots los dits libres y talmuts de jueus en ebraych, Bíbries en pla, o Saltiris en pla, o altres qualsevol libres en los quals haja salms en pla, e axí mateix Alcorans y altres libres de moros en pla que parlen de la secta mahomètica, y altres qualsevol libres que sían contra nostra sancta fe y contra la Sagrada Escripura, per a que, portats, los manem *quemar*».⁵⁴

L'amplitud de la incriminació era forassenyada. Condemnava a cremar, no solament els textos bíblics en vulgar, manuscrits, que estiguessin en possessió de qualsevol fidel, sinó també els exemplars que encara podien restar de la Bíblia impresa l'any 1478, el Salteri imprès a Barcelona vers el 1480, i el Salteri imprès a Venècia el 1490, traduït per Joan Roís de Corella, mestre en teologia, home de provada ortodòxia. Afectava, pràcticament, tots els llibres d'hores, manuscrits i impresos, edicions dels Set Salms Penitencials, i qualsevol llibre de devoció que portés traduït un sol salm; i encara hi afegia els Alcorans i els llibres musulmans en vulgar, que no tenien res a veure amb la Sagrada Escripura.

Era massa. Les protestes es feren sentir immediatament, poderoses. En una acta notarial del dia 20, l'inquisidor reconeixia que «todo el pueblo estaba escandalizado», i que els vicaris generals l'havien requerit perquè el segrest, injust, no tirés endavant. Intentava declinar la seva responsabilitat dient que complia ordres de Torquemada. A continuació, «por vedar el dicho escándalo, a efecto de consulta con el dicho Rvdo. S^{or} prior de Santa Cruz y con los otros S^{ores} generales inquisidores y Consejo de la general Inquisición», ordenava suspendre l'execució de l'edicte publicat el dia 11. El text de la suspensió, tanmateix, no menciona els motius reals que havia confessat davant del notari; deia que era, només, «per alguns justs respectes», i que duraria fins a una nova ordre.

⁵⁴ L'edecte i els altres documents que haurem de citar en aquest afer foren publicats per SERRANO, *Reseña histórica...*, pp. 151-155.

El Consell Suprem resolgué la consulta el dia 9 d'abril, des d'Àvila. Comunicava a l'inquisidor de València el pla concret d'actuació. L'edicte s'havia de complir tal com s'havia publicat. Recollits els llibres, «luego devéis convocar y juntar a los letrados theólogos que sean mejores e más famosos y zelosos de nuestra sancta fe para que, juntamente con vos, y vos con ellos, se vean todos los libros». Reconeguda l'ortodòxia respectiva, li ordenava que, si resultaven bons, «fagáis dar luego cada uno a cuyo es», i procedir a cremar els dolents, «como vos está escrito e mandado».

El segrest no es va demorar gens. Per enllestir més aviat la feina, l'examen dels llibres fou sectorial. El dia 18 d'abril, l'inquisidor convocà quatre mestres en teologia, i els pregà que s'encarreguessin de l'examen de les «Bíbrias y libros en romance de la Yglesia». Acceptat l'encàrrec, lliurà a cadascun «sendos Salterios de los trasladados por mestre Corella para que los examinasen, y en lo que vieran era errada la traducción, la senyalasen y apuntasen porque, convocados los otros letrados de la ciudad, se les dixiesse y se provehiesse lo necessario». Uns altres mestres en teologia s'encarregarien de l'examen de les restants classes de llibres.

Malauradament, no han restat més notícies sobre aquest afer, a València. La radicalitat del llenguatge i la fermesa en l'actuació no deixen gaire marge de dubte sobre la crema final de tots els exemplars bíblics recollits, inclòs el Salteri de mestre Roís de Corella. Discrepàncies respecte del text llatí, si se'n tenia ganes, es trobaven. Conrad Gesner recollí fidelment l'opinió pública quan consignà, mig segle més tard, l'any 1549, que tots els exemplars de la Bíblia en llengua catalana havien estat cremats.⁵⁵

Després de 1498, la rutina de la persecució dels textos bíblics en vulgar continuà, com a rutina. Els primers anys, encara, conjuntament amb l'heretgia judaïtzant; més tard, per la contaminació amb les doctrines luteranes. Dels còdexs en hebreu, ja no calgué fer-ne qüestió.

Els edictes de fe publicats pels diversos tribunals foren nombrosos. Els inquisidors es renovaven sovint, i sabem del cert que a cada nova entrada en publicaven. Un dels edictes que s'ha conservat, en un full imprès, és de l'inquisidor Andrés de Palacio, datat a València el març de 1512.⁵⁶ Continua ordenant presentar-se a denunciar qualsevol persona que observi pràctiques judaïtzants i, en concret, pel que ara ens interessa, la possessió de «llibres de mala e reprovada lliçó»; i més endavant, els qui s'ajustin «a fer oració o legir en Bíbliches de romanç, o fent altres cerimònies judaiques».

⁵⁵ Testimoni citat per Marian AGUILÓ Y FUSTÉR, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid: Sucesores de Rivadeneyra 1923, p. 6.

⁵⁶ El full fou posat a la venda, l'any 1927, per la llibreria Maggs Bros, de Londres, al catàleg núm. 495. Està reproduït a la planxa 27. Ignorant-ne la procedència, fou transcrit per Lluís MARCÓ I DACHS, *Els jueus i nosaltres*, Barcelona: Editorial Pòrtic 1977, pp. 415-421.

Ara ja no s'incrimina solament la *possessió* de Bíbliches, sinó també la *lectura*, aspecte que no s'havia tocat expressament i que tan forts debats suscità durant el Concili de Trento. Tanmateix, després de tants edictes de fe i tants judaïtzants cremats en viu o en estàtua, ben pocs exemplars bíblics podien encara subsistir. És pura quimera pensar que l'any 1515 es podia procedir a una nova estampació de la bíblia valenciana, com algú ha cregut. Les vendes no haurien cobert ni el cost del paper.

I com que no ens consta cap més crema pública, donem ací per conlosa l'exposició dels límits del tòpic de les cremes de bíbliches en català per part de la Inquisició espanyola. En resum, es redueixen a la crema documentada a València l'any 1482, les probables cremes dels anys 1484-1490, dictades a l'inici de l'establiment del tribunal a cada focus de judaïtzants (Sogorb, Tortosa, Lleida, Barcelona, Tarragona, Girona i Mallorca, i més tard Perpinyà), i la d'abril de 1498, simultània a València, Barcelona i Mallorca, ordenada pel Consell Suprem. L'espectre de Torquemada sotja al darrere de totes les fogueres.

Les motivacions per a les cremes

El decret de Jaume I, de 1235, no feia explícits els motius que havien portat la cort reunida a Tarragona a prohibir la possessió de llibres bíblics en vulgar per part de clergues i laics. Els segrestos i cremes per part de l'autoritat eclesiàstica, al segle xv, en canvi, manifesten diversos motius que els impulsaven a totes dues coses. Vegem-los en detall.

Els inquisidors locals dels anys 1482-1490 estaven impulsats pel disgní de suprimir les bases textuales que fomentaven l'heretgia judaïtzant, sense derivar cap a les versions bíbliques en general o el Nou Testament en concret. El vicari general de València que emprengué la persecució vers el 1445, i l'inquisidor Juan de Monesterio, també a València, el 1498, miraven de reüll l'heretgia judaïtzant, però apuntaven tres motius més, prou poderosos, que reclamaven, segons ells, la destrucció immediata de les bíbliches en hebreu i en vulgar. D'aquests motius, el primer i principal, que afectava l'Antic Testament, era la discordança del text hebreu respecte de la interpretació cristiana; el segon motiu, també respecte de l'Antic Testament, era la insuficiència dels llenguatges moderns per reflectir la propietat dels vocables hebreus; i el tercer motiu, que anava més enllà, apuntava a la manca d'autoritat dels traductors moderns per encarar-se amb la versió de tots els textos sagrats.

La carta del vicari general al bisbe Alfons de Borja, de 1448, adjuntava un llarg informe amb un primer resultat de l'examen que la comissió de vuit experts nomenada pel rei de Navarra havia fet sobre els còdexs en hebreu segrestats als conversos. Per reforçar la tesi que els còdexs s'havien de destruir, relacionava dues sèries de passatges

inadmissibles que s'hi havien trobat, a més de l'omissió dels llibres deuterocanònics, indicatiu de voluntat de falsificació per part dels jueus.

El relator reconeixia que moltes arrels hebrees són plurisignificatives i es presten a diferents interpretacions (*plura verba hebrayca sunt equivoca et habent plura significata*). La comissió havia recollit una primera sèrie de set passatges on, acollint-se a la condició particular del llenguatge hebreu, els jueus els interpretaven diferentment de la tradició cristiana. Justament per això els còdexs no es podien deixar en mans de conversos, perquè continuarien interpretant aquells passatges en sentit diferent al de l'Església catòlica. Hi aplicava el principi de la necessitat d'eliminar tot allò que és origen de mal (*Res que generat materiam mali, jubetur publice exponi seu destrui*).

D'altra banda, l'examen dels còdexs hebreus havia recollit fins a dinou passatges més on el text original havia estat deturpat deliberadament pels jueus per contradir la interpretació cristiana. Quatre jueus portuguesos que es trobaven ocasionalment a València, dos dels quals eren rabins, certificaren que els seus còdexs presentaven un text idèntic als segrestats a València, en aquells passatges. La falsificació, doncs, venia de lluny. El relator augurava que un examen exhaustiu permetria trobar-hi encara més passatges falsificats. Clarament herètics, els còdexs hebreus s'havien de condemnar al foc.

L'inquisidor Juan de Monesterio no s'embranchà tant en qüestions filològiques. Per rebutjar les bíblies en hebreu i en vulgar, i justificar el segrest que en dictava i la crema que en volia fer, apel·la a la tradició de l'Església; entenent-hi l'Església occidental, prescindint de les Esglésies orientals, grega, siríaca, copta i àrab, com si no existissin. En el fons, es basava en una teologia de la Revelació, entesa a la seva manera.

Parteix del fet *universalment* admès, que l'Església (occidental) ha donat per bona únicament la versió llatina de la Bíblia feta per sant Jeroni. Ni tan sols planteja fins a quin punt se li pot atribuir íntegrament. No cal posar en dubte, ni menys passar a examinar si és una traducció filològicament fidel. Té l'aval de l'ús per part de l'Església (occidental), i basta.

Segons ell, la Bíblia llatina és la norma per jutjar l'ortodòxia de tota versió i del text hebreu que fan servir els jueus. Qualsevol versió, i fins els còdexs hebreus onsevulla que es trobin, no poden competir amb l'autoritat de la traducció llatina de sant Jeroni, vetllada per la providència divina. Pròpiament, els altres textos manquen d'autoritat. Hi ha hagut homes presumptuosos que, fiant-se del seu saber, han gosat transferir el text bíblic en llenguatges moderns, qui sap si amb la intenció de desacreditar o suplantar l'única versió autoritzada. Han transgredit el consell de sant Pau de no refiar-se de la suficiència pròpia. Han emprès un camí perillós. Els mots no tenen el mateix significat en tots els idiomes. Mancats de l'assistència divina, no han pogut evitar caure en errors, que es fan evidents per la discrepància de les seves versions respecte del text llatí. ¿Quina autoritat té un filòleg quan gosa divulgar una versió pròpia del text

inspirat per l'Esperit Sant? Cap, certament. Si les lleis humanes ja és prou difícil que conservin els matisos quan muden el llenguatge, no es pot pretendre haver estat fidel en la traducció de les lleis divines.

Encara que no el mencionés, el dictat de presumtuós per gosar traduir els textos sagrats queia de ple sobre Joan Roís de Corella, mort uns pocs mesos abans de l'edictat de 1498. El títol de mestre en teologia no era suficient per estalviar l'examen de l'ortodòxia de la seva traducció del Salteri. Segons els indicis que en tenim, el seu Salteri no superà l'examen, i els exemplars anaren a la foguera.

El dictat queia igualment sobre fra Bonifaci Ferrer. El colofó de la Bíblia impresa l'any 1478, proclamava que havia portat a terme la traducció de tot el text sagrat, estant al monestir de Portaceli, una còpia de la qual havia servit d'original per a la impressió. Juan de Monesterio tampoc no el menciona. Segurament tenia raons per desconfiar de la veracitat del colofó, redactat per conversos.

D'entrada, no era bon senyal que el colofó qualifiqués la Bíblia de «molt vera e cathòlica». No calia. Enaltir la personalitat del traductor, «lo molt reverend micer Bonifaci Ferrer, doctor en cascun dret e en facultat de Sacra Theologia, e don de tota la Cartoxa, germà del benaventurat sanct Vicent Ferrer, del orde de predicadors», i afegir que «en la translació foren altres singulars hòmens de sciència», té tot l'aire de respondre a una voluntat de conferir prestigi a la versió. Mal senyal, si calia suplementar-hi prestigi.

La pretesa autoritat dels traductors plurals resta malmesa, per no dir anul·lada, quan el colofó assegura, a continuació, que la còpia havia estat «diligentment corregida, vista e regoneguda per lo reverend mestre Jaume Borrell, mestre en Sacra Theologia, del orde de predicadors e inquisidor en regne de València». La correcció feia evident que la versió primitiva deixava de tenir la suposada autoritat d'aquell traductor eximi assistit per savis incògnits. La segona autoritat desacreditava la primera.

Juan de Monesterio sabia bé com havia anat la cosa. Tenia a mà els fulls, sortosament conservats, que transcrivien l'interrogatori a què foren sotmesos, l'any 1483, els intervinents en l'estampació de la Bíblia: el convers Daniel Vives, l'inquisidor Jaume Borrell, el bisbe auxiliar Jaume Peres, fra Bernat Comes, i el mestre impressor Lambert Palmart. Tots confessaren que l'original havia estat esmenat indiscretament.⁵⁷

La referència del colofó a fra Bonifaci Ferrer com a traductor de la Bíblia, encara que ho hagués estat, cosa no gens probable, encobria un engany. Fra Gualbes havia obrat santament ordenant cremar-ne tots els exemplars del magatzem.

⁵⁷ El folis de l'interrogatori foren publicats sincopadament per VENTURA, *La Bíblia valenciana*. L'edició no es pot recomanar. A més de no entendre'n el sentit, omet cinquanta línies del corresponent a fra Jaume Borrell.

Material salvat de les cremes

Malgrat la diligència posada pels inquisidors dels anys 1482-1498 en el segrest i destrucció de les versions bíbliques catalanes i els oracionals jueus, alguns exemplars se salvaren. N'hi havia que es trobaven fora del seu abast, en territori foraster. Les bíbliques conservades a París i Londres, els Salteris manuscrits conservats a París, el Salteri manuscrit de la Biblioteca Vaticana, el *siddur* hebreu amb versió catalana interlinear, conservat a Oxford, i l'exemplar únic del Salteri tret de la Bíblia estampada, conservat a París, tots semblen haver estat posseïts per conversos refugiats a Nàpols o a Provença.

Alguns pocs exemplars foren escamotejats als edictes de segrest. A Vic, l'any 1504, un inventari encara registra «un libre gros, de ploma, en pla, anomenat Bíblia». ⁵⁸ El Salteri conservat a la Biblioteca Capítular de València no fou lliurat per a la crema de 1498. Els Evangelis del palau Requesens, de Barcelona, tampoc, potser perquè es trobaven a la residència de Molins de Rei. Sortosament, els seus nobles propietaris no es consideraren obligats a desprendre-se'n, i cap inquisidor modern no furgà en aquella biblioteca per endur-se'ls. El *siddur* complet de Bartomeu Rodríguez, aparegat des de l'entrada de l'inquisidor Alonso Spina a Barcelona, fou descobert quan la Inquisició ja havia estat abolida. Avui es conserva a la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, de Barcelona. Els dos exemplars impresos del Salteri traduït per Roís de Corella, l'un conservat a Madrid i l'altre a Barcelona, també devien restar entaforats en algun racó.

No cal reproduir ara la relació del material bíblic conservat, en català, íntegre o fragmentari, que se salvà de les destruccions de final del segle xv. El propòsit d'aquest treball, anunciat als primers paràgrafs, és corregir el tòpic que vol fer creure que els inquisidors llençaren a les flames tots els exemplars bíblics que segrestaren.

Hi ha fets palpables que demostren que no els cremaren tots indiscriminadament. Un parell o tres de bíbliques castellanes que es conserven a la biblioteca del Escorial, consta que procedeixen d'arxius inquisitorials. ⁵⁹ Fins a l'any 1802, el tribunal de València conservà un exemplar del Salteri traduït per Roís de Corella. Per ordre de l'inquisidor general, fou transferit a la Biblioteca Universitària d'aquella ciutat, on desaparegué l'any 1812 en l'incendi provocat per les bombes de l'exèrcit francès. ⁶⁰ La versió manuscrita del llibre de Job feta per Jeroni Conques, a mitjan segle xvi, els inquisidors la guardaren cosida al seu procés, com a peça de convicció. Fou sostreta modernament i transferida a la Biblioteca Nacional d'Espanya. ⁶¹ Un oracional frag-

⁵⁸ *Analecta Sacra Tarraconensia* 16 (1943), p. 64.

⁵⁹ Se'n dona compte a la revista *Sefarad* 30 (1970), pp. 24-25.

⁶⁰ En donà notícia AGUILÓ, *Catálogo...*, pp. 15-16.

⁶¹ Jeroni CONQUES, *Llibre de Job. Versió del segle xvi*. Edició a cura de Jaume Riera i Sans, Barcelona: Curial 1976, pp. 13-15.

mentari per al dia de *Yom Kippur*, recentment publicat, deu procedir igualment d'un arxiu inquisitorial.⁶² L'any 1787, el comte de Floridablanca s'interessà per recollir els còdexs «orientals» que es conservaven als arxius dels tribunals de la Inquisició. Amb data del 9 de gener de 1788, els inquisidors de Barcelona trametien a Madrid «el único códice rabino [*sic*]» que havien localitzat al seu arxiu, i hi afegien un «códice arábigo cuyos caracteres parecen de algún primor».⁶³ Tenien aquells llibres des qui sap quan, no sabien exactament què eren, però no els havien cremat ni destruït.

Un llibre de paper, ben estripat, pot servir de combustible per a una estufa. Un llibre de pergamí crema molt malament, necessita foc viu i fa molt de fum. Surt més a compte no cremar-lo. Els fulls són aprofitables, sobretot si el llibre és gran. Serveixen molt bé per a fer-ne cobertes de volums administratius. Els inquisidors vetllaven per la seva pròpia economia, i reciclaven els fulls de pergamí de les bíblies segrestades.

L'investigador Joseph Jacobs va tenir el goig, a final del segle XIX, de descobrir un fragment de rotle de la Llei de Moisès, en hebreu, fent de coberta d'un procés de la Inquisició de València.⁶⁴ Fèlix Torres Amat havia tingut un goig similar, l'any 1820, en descobrir dos fulls d'una Bíblia catalana fent de coberta d'un procés de la Inquisició de Barcelona.

Per adquirir-los, no li calgué penetrar a l'arxiu del tribunal, situat al Palau reial major. El març de 1820, en esclatar l'eufòria del Trienni constitucional, les turbes de Barcelona i de Mallorca esbotzaren les portes de les respectives seus dels tribunals, n'alliberaren els presos, llençaren l'arxiu per les finestres i, fetes piles al carrer, hi calaren foc. Hippolyte Lecombe, coetani de l'esdeveniment, en pintà un quadre molt realista representant l'escena.

Tothom qui passava se'n podia endur llibres i lligalls. Un anglès que es trobava a Barcelona, en prengué un lligall de més de mil folis, amb processos suspesos dels anys 1621-1633. Trenta anys més tard, el lligall ja es trobava a Boston, a Nord-Amèrica, i avui encara hi és.⁶⁵

Fèlix Torres va saber apreciar el valor dels dos fulls bíblics que servien de coberta al procés que havia anat a parar a les seves mans. El dia 23 de març de l'any següent, fent propaganda de la *Biblioteca de escritores catalanes*, que tenia dedicada una estança a la Biblioteca Episcopal, publicà una nota breu al *Diario de Barcelona*. Anunciava que

⁶² José Ramón MAGDALENA NOM DE DÉU - Meritxell BLASCO ORELLANA, «Oraciones de Yom Kipur de conversos valencianos en un ms. fragmentario de finales del siglo 15», *Hispania Judaica Bulletin* 7 (2010), pp. 101-135. No en donen la signatura.

⁶³ AHN, Inquisició, Lligall 2175, plec de 1788.

⁶⁴ Joseph JACOBS, *An Inquiry into the sources of the History of the Jews in Spain*, Londres: Nutt 1894, p. xiv i p. 7.

⁶⁵ Boston, Universitat de Harvard, Houghton Library, MS Span 75.

«habiéndose encontrado, pocos días hace, por una feliz casualidad [!], en un pergamino que servía de cubiertas a un proceso de la Inquisición del año 1540, un fragmento de la preciosísima Biblia catalana cuya traducción se atribuye al hermano de san Vicente Ferrer», oferia recompensar amb dos rals a qui presentés al bibliotecari un plec d'aquella mateixa bíblia. Creia versemblant que «otros fragmentos de tan raro mss. habrán parado en manos de quien tal vez no haya advertido su mérito, mayormente si están destinados a cubiertas de otros procesos». Després de gairebé dos segles, els dos fulls recuperats per Fèlix Torres han ingressat a la Biblioteca Nacional de Catalunya.⁶⁶

Un goig no inferior al de Jacobs i Torres tingué un altre investigador, arxiver jubilat, un divendres del mes d'octubre de 2011. A punt d'acabar aquella setmana de treball a l'Arxiu Històric Nacional, de Madrid, examinant documentació procedent del tribunal de la Inquisició de Barcelona, descobrí un doble full de pergamí, amb el text dels Actes del Apòstols, en català, protegint un plec interior d'un procés.

El goig es duplicà al mes següent, un dilluns a primera hora, quan descobrí, en aquella mateixa caixa, un voluminós procés de 1570 que tenia per coberta un bifoli de pergamí esplèndid, pertanyent a un còdex de grans dimensions, escrit en lletra elegant, sembrat de majúscules de color, alternant blau i vermell, i unes grans caplletres acolorides. El bifoli contenia la versió catalana dels Salms 14-17 i 28-33.

L'investigador es posà en contacte amb Pere Casanellas, director del CBCat, i decidiren esmerçar una setmana a Madrid revisant lligalls de la Inquisició procedents de Barcelona, València i Mallorca, dels segles xv i xvi. Les dues troballes ja fetes advertien i auguraven que se n'hi podien fer més.

La revisió va tenir lloc la setmana del 9 al 14 de gener de 2012. Foren examinats 33 lligalls procedents de Barcelona, 12 de València i 4 de Mallorca. La majoria estan compostos de tres, quatre, cinc i fins sis caixes, de manera que en total es revisaren més de cent caixes.

L'examen dels lligalls de València i Mallorca no donà cap resultat positiu. Els lligalls procedents de Barcelona han permès localitzar fins a deu fragments bíblics en català, sempre escrits en pergamí, fent de coberta o reforçant el cosit del lloc de volums de processos.

Cinc fragments pertanyen a un Nou Testament, probablement dels anys 1350-1370, en versió diferent de les conegudes que, a més, porta al marge les indicacions

⁶⁶ Barcelona, Biblioteca Nacional de Catalunya, ms. 9242. Abans d'ingressar en aquest dipòsit, els dos fulls foren publicats per Pere Bohigas. Treball reproduït a Pere BOHIGAS, *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1982, pp. 77-93. No és gens desraonat pensar que els tres fragments bíblics en pergamí, «hallados en Barcelona» per Francesc Pérez Bayer, procedien del mateix arxiu. Els publicà Joaquín Lorenzo VILLANUEVA, *De la lección de la Sagrada Escritura en lenguas vulgares*, Madrid: Benito Monfort 1781, pp. CXVII-CXXXV.

dels canons d'Eusebi. Dos fragments són d'una Bíblia completa, del segle xv, representada per un petit fragment d'Esdras i per Salms, en versió idèntica al Salteri imprès per Spindeler. Un vuitè fragment pertany a l'Evangelí de Mateu, que sembla de cap a 1340, en versió diferent de les conegudes. Un altre fragment, molt petit, que servia de reforç del cosit del llom, pertany a l'Evangelí de Lluc. El darrer fragment, potser el més antic, de vers 1320, conté part de l'Epístola als Hebreus, en versió molt acostada al manuscrit Peiresc.⁶⁷

Si els inquisidors haguessin cremat totes les Bibles que segrestaren, avui no disposaríem d'un mostrari tan extens de versions bíbliques medievals en català.

⁶⁷ La identificació i la qualificació dels fragments ha estat feta en col·laboració amb Pere Casanellas.